

7. Зубова Л.В. О природе агрессивности личности // Вест.ОГУ. – 2004. – №5. – С. 27-32.
8. Цепкова И. Толерантность как составляющая Культуры Мира // Толерантность, веротерпимость, свободомыслие – основа культуры мира: материалы междунар. науч.-практич. конференции. – Алматы, 2006. – С. 14-23.
9. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
10. Макарьева А.А., Блинов А.В. Толерантность и терпение: соотношение понятий // Вест.ТавГУ. – 2015. – №2. – С. 128-132.
11. Аскеров А.Г. Исторические аспекты толерантности // Толерантность в современном мире. Опыт междисциплинарных исследований: Матер. Междунар. науч.-практич. конф. – Ярославль, 2011. – С. 36-37.
12. Назарбаев Н.А. Семь граней Великой степи [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/events/statuya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi> (дата обращения: 21.11.2018).
13. После 11 сентября (сборник статей и документов) [Электронный ресурс]. – 2001. – URL: <http://velikoross.org/wp-content/uploads/2014/05/mir-posle-11-sentyabrya-2001.pdf> (дата обращения: 12.10.2001).
14. Махаров Е.М. Универсальность толерантности // Толерантность: материалы региональной научно-практической конференции «Толерантность как способ выживания народов в условиях Севера». – Якутск: Якутский науч. центр СО РАН, 1994. – С. 8-16.
15. Соколова Э. Образование – путь к культуре мира и толерантности // Народное образование. – 2002. – № 2. – С. 111-118.

ҒТАМР: 12.21.35

ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ ҒЫЛЫМНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Б.А. АМАНИЯЗОВА

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада ғылым функцияларының біртекті еместігі және олардың өзгеру мүмкіндігі де байқалады. Бұл, ең алдымен, ғылыми мәдениет құндылықтарының қоғамның ұлттық дәстүрлерімен немесе антидемократиялық саяси режим шарттарымен ықтимал қақтығыстарымен байланыстырылады. Ғылым ұлттық мәдениеттердің ажырамас элементі, олардың негізін белсенді өзгертетін элементі бола алады. Осылайша, ғылым және оның нәтижелері көбінесе дәстүрлі өмір салттарымен, әлеуметтік идеалдармен, құндылықтармен конфронтацияға

түседі. Ғылымның дамуы әлеуметтік және жеке дағдарыстардың кеңеюінің шартына айналды. Мәдениеттегі ғылым дисфункцияларының ролін азайту үшін оның ұлттық мәдениет пен әлемдік ғылымның жетістіктерін үйлесімді үйлестіруге мүмкіндік беретін ұлттық жанасу нүктелерін айқындап алу қажет.

Түйін сөздер: ғылым, позитивизм, постмодернизм, функция, әлеуметтік-мәдени, мәдениет, ғылыми мәдениет

Аннотация. В этой статье также показана неоднородность функций науки и возможность их изменения. В первую очередь это связано с возможным конфликтом между ценностями научной культуры и национальными традициями общества или условиями антидемократического политического режима. Наука может быть неотъемлемым элементом национальных культур, элементом, активно меняющим их основу. Таким образом, наука и ее результаты часто вступают в противоречие с традиционным образом жизни, социальными идеалами и ценностями. Развитие науки стало условием расширения социальных и личных кризисов. Чтобы снизить роль дисфункций науки в культуре, необходимо выявить национальные точки соприкосновения, которые позволят гармонично сочетать достижения национальной культуры и мировой науки.

Ключевые слова: наука, позитивизм, постмодернизм, функция, социокультурный, культура, научная культура

Annotation. This article also shows the heterogeneity of the functions of science and their possibility of change. This is primarily due to the possible conflict between the values of scientific culture and the national traditions of society or the conditions of the anti-democratic political regime. Science can be an integral element of national cultures, an element that actively changes their basis. Thus, science and its results often come into conflict with traditional lifestyles, social ideals and values. The development of science has become a condition for the expansion of social and personal crises. To reduce the role of science dysfunctions in culture, it is necessary to identify national points of contact that will allow it to harmoniously combine the achievements of national culture and world science.

Key words: science, positivism, postmodernism, function, socio-cultural, culture, scientific culture

Кіріспе

«Ғылыми мәдениет» ұғымының категориясын және оның функцияларын зерттеудің өзектілігі қазіргі қоғам өміріндегі ғылымның өсіп келе жатқан рөліне негізделген. Ғылым ұлттық мәдениеттердің ажырамас элементі, олардың негізін белсенді өзгертетін элемент болды. Осылайша, ғылым және оның нәтижелері көбінесе дәстүрлі өмір салттарымен, әлеуметтік идеалдармен, құндылықтармен конфронтацияға түседі. Ғылымның дамуы әлеуметтік және жеке дағдарыстардың кеңеюінің шартына айналды. Осыған байланысты философияның алдында ғылыми мәдениеттің осы қайшылықтарды жеңу, дәстүрлі ұлттық мәдениет пен қоғам өмірінің ғылыми саласының келісімді үйлесімін орнату құралы ретінде бола алатын ғылыми мәдениеттің элементтерін анықтау міндеті тұр.

Отандық және әлемдік ғылыми ой қоғам өмірінің ғылыми саласын зерттеуде үлкен жетістіктерге ие болып отыр. Ғылымның мәні мен оның әлеуметтік міндеттері туралы классикалық ойлардың негізі неміс философтары И.Кант, И.Фихте, Г.Гегельмен салынды. Ғылым проблемаларына позитивизмнің негізін қалаушылар О.Конт пен Г.Спенсер еңбектерінде жіті назар аударылды. Батыс философиясындағы ғылыми шығармашылық пен ғылыми білімнің

әлеуметтік- мәдени шарттылық мәселесіне К.Маркс, Ф.Энгельс, Б.Рассел, К.Ясперс, Ф.Ницше еңбектерін арнады.

Ғылымның дамуы туралы заманауи ұғымдардың қалыптасуында К.Поппер, Т. Кун, П. Фейерабенд, М. Поланидің постпозитивистік философияның идеялары ерекше маңызға ие. Олардың ғылым философиясы ғылыми дискурстың қатаң нормативтеріне қойылатын талаптарды бірте-бірте әлсірету қажеттілігін тұжырымдады, рационалдықтан тыс компоненттің рөлін күшейту мүмкіндігі және методологиялық плюрализмді мойындайды.

Ғылымның әлеуметтік-мәдени шарттылығын ғылым әлеуметтануы өзектендірді. Оның негізін қалаушы Р. Мертон дәуір мен қоғамның мәдени детерминанттарымен байланысты ғылыми мәдениеттің феномені ретінде ғылымның "этосы" туралы ілімін қалыптастырды. Ғылымды зерттеуге заманауи әлеуметтік-мәдени көзқарастың бекуіне А. Койре мен М. Вебердің идеялары ықпал етті.

Постмодернизмнің қазіргі заманғы философиясында ғылымның классикалық идеалдарына қарсылық күшейе түсуде. Ғылым өте біртекті емес және әлеуметтік-мәдени таңдалған құбылыс ретінде көрініс қалыптасады. қазіргі заманғы мәдениет пен ғылымды осы бағытта Ж. Бодрийяр, Ж.Ф. Лиотар, Ж. Делез, М. Фуко қарастырды.

Әлемдік философия тарихында ғылымның әлеуметтік рөлі мәселелерінің дамуына елеулі көңіл бөлінген. Қоғамдағы ғылыми білімнің функцияларының көптүрлілігіне көрсететін шетелдік ойшылдар жұмыстарының арасында К.Ясперс, Б. Рассел, А. Пуанкаре, К. Пирсоннің еңбектерін атап өткен жөн. Қоғам үшін ғылымның мәні туралы қазіргі көзқарасқа елеулі үлес қосқан ресейлік ғалымдар қатарынан К.А. Тимирязев, В.И. Вернадский, В.Н. Порус, Е.А. Мамчур, А.В. Юревич, И.П. Цапенко, Л.А. Микешиналардың идеяларын атап өту керек.

Ғылыми мәдениеттің құрылымы, оның элементтерінің ұлттық көрініс табу ерекшеліктері туралы ойлар К. Ясперс, М. Вебер, В.С. Соловьев, Н.О. Лосский, М.М. Бахтин, Л.А. Микешина, Г.П. Щедровицкий, Н.В. Бряник, В.В. Налимов, Л.А. Маркова идеяларына сүйенеді.

Ғылым мен мәдениеттің өзара байланыс негіздері

Мәдениет ұғымы ғылымға қарағанда теңдесі жоқ кең, бірақ ғылымның адамзаттың мәдени эволюциясының барысына ықпалы арта түсуде. Қазіргі адамның мәдениеттілігінің синонимі оның ғылымға жақындығы, ғылыми білім деңгейі болып табылады. Бұл құндылықтың бекуі заманауи дүниетанымдық мұратқа айналды, бұл мәдениеттілік ұғымының ғылымилықпен алмасуына алып келді. Білімді немесе тіпті ғалым адамды мәдениеттің өнімі бола тұра, барлық кезде мәдениетті деп атай алмай жатамыз.

Ғылым мәдениеттің бір бөлігі бола отырып, оның барлық элементтерімен өзара әрекетке түседі. Ғылыми шығармашылық өнердегі шығармашылықтан, философиядан, моральдық мәселелерді мағыналаудан бөлінбейді. "Ғылым-жаратушы- бұл бір мезгілде – терең ойлаушы философ және тамаша туынды жасайтын суретші" [2. 150-б.]. Мәдени ортаның көптеген факторларының әсерін сезіне отырып, ғылымның өзі қоғамның қуатты жасампаз күші ретінде оларды шығармашылық тұрғысынан өзгерте алады.

Ғылыми таным белгілі бір дәрежеде әрқашанда, белгілі бір дәуірде мәдениеттің сипаты мен тұтас алғанда әлеуметтік құрылымға өте қатты әсер ететін мәдени шығармашылық аспектілерінің бірі болып табылады [1.5-б.]

Ғылым "адамның универсумның қол жеткізген білімін және осы білімнің көздерін игеру және оларды кеңістік пен уақытта, яғни қоғамда жаңғырта алу қабілеті көрсетілген және репродукцияланатын шамада " мәдениет ретінде көрінеді [4. 46-б.]. Мұндай жаңғырту белгілі бір кодтау жүйесінің, әлеуметтік жады, белгі жүйелері және т.б. болуын білдіреді. Міне осы ғылымдағы мәдениет немесе ғылым мәдениет ретінде дегенді білдіреді.

"Ғылыми мәдениет" категориясы өзінің мазмұнында ғылыми болмыстың барлық негізгі түрлерін - білімді, қызметті, әлеуметтік институтты біріктіреді. Ғылыми мәдениетті барлық субъектілердің қызметінің мазмұны мен мақсаты әлемді тану және ол туралы нақты (ғылыми әдістердің көмегімен сенімді білім алу болып табылатын мәдениеттің ерекше саласы ретінде қарастыруға болады.

Ғылыми мәдениет – мәдениеттің оның танымдық қызметі жүзеге асырылатын және білімді жинақтау және көбейту арқылы мәдени жаңғырту және өркениеттің даму процестерін қамтамасыз ететін негізгі мамандандырылған нысандарының бірі. Осылайша, ғылыми мәдениет белгілі бір қоғам үшін оның мәдени дамуының белгілі бір сатысына тән білім, наным-сенім, құндылықтар, мінез-құлық моделдері, этикалық нормалар, заң ұстанымдары жиынтығы болып табылады. "Ғылыми мәдениет" ұғымы арқылы ғылымдағы ұлттық және интернационалдық мәселе жалпы түсінік негізінде қарастырылуы мүмкін, ал осы пікірталастағы талдаудың негізгі затының түсіндірмелерінің алуан түрлілігі еңсерілуі мүмкін.

Ғылыми мәдениеттің функциялары

Қоғамның тұтас мәдениетінің құрылымдық элементі бола отырып, ғылыми мәдениет ерекше функцияларды атқарады. Олардың арасында мәдени шығармашылық функцияны бөліп көрсету керек. Сонымен, В.Н. Порус былай деп жазады: "... ғылым мәдениеттің қолда бар тәжірибесін тіркеп қана қоймай, оған тұрақтылық береді, "өмірлік хаосты" реттейді, сондай-ақ жаңа мәдени мүмкіндіктерді жасауға қабілетті күш ретінде әрекет етеді, кез келген мүмкін мәдениеттің шарты

бола алады. Бірақ ғылымның мәдени шығармашылық функциясы жүзеге асырылуы үшін ғылымның өзі қоғамға тұрақты әсер етуі, автономды әлеуметтік мәртебесі болуы қажет" [7. 342-б.]. Бүгінде ғылым осындай мәртебеге ие болып, әлемді тануға бағытталған күш ғана емес, сонымен қатар адам әлемін, адамның өзін және оның мәдениетін қоса алғанда, әлемді түрлендіретін күш болып табылады деп айтуға болады.

Ғылыми мәдениеттің маңызды функциясы - жаңа білім беру. Ол көбінесе ғылымның жетекші функциясы ретінде қарастырылады, өйткені ол қоғамның ең айқын, яғни сұранысқа ие және күтетін функциясы болып табылады. Оның маңыздылығынан ғылымның ерекшелігіне деген сенімділік қалыптасады.

Әрине, бұл жерде ғылыми мәдениеттің тәрбиелік қызметі туралы айтпай кетпеуге болмайды. Классикалық философия дәуірінің өзінде И. Кант былай деп атап өтті: "моралдық борыш ақылмен танылатын әлемнің мүшесі ретінде [адам] өзінің қажетті ерік-жігері себебі адам оны борыш ретінде түсіне отырып, өзін сонымен қатар сезімдік қабылданатын әлемнің мүшесі ретінде қарастырады" [8. 35-45-б.]. Неміс ойшылының пікірінше, адам өз ақыл-ойымен адамдармен араласуға және осы қарым-қатынаста өнер және ғылымның көмегімен өз мәдениетін, өркениеттілігін және моралдығын арттыру белгіленген [8. 35-45-б.].

Ғылымның тәрбиелік мәніне батыстық философияның классикалық емес түрінің негізін қалаушылар да көз жеткізді. Мысалы, Ф. Ницше былай деп жазды: "адамның біраз уақыт нақты ғылымды зерттеуінің құндылығы оны зерттеу нәтижелерінен көрінбейді. Бірақ бұл энергияның артуын, ақыл-ойға деген қабілеттілікті, ұстамдылық күшін береді; адам мақсатты түрде мақсатқа жетуге үйренеді. Осы мағынада кез келген өзіндік білім алулар үшін біраз уақыт ғылымның адамы болу өте құнды" [8. 35-45-б.]. Маңызды адамгершілік мәтін сөзде К.Ясперстен байқауға болады, оның ойынша «Ғылым адалдықтан бастау алады және оны жасайды» [8. 35-45-б.].

Қоғамдағы ғылымның тәрбиелік рөліне ерекше көңіл бөлген орыс философиясы болды. Оның жалпы морализациялық бағыты ғылым функцияларын түсінудің ерекшелігінде, оның адам өмірін қамтамасыз етудегі басты міндеттерінде көрініс тапты. Ресей қоғамының дәстүріне сәйкес ғылым тұлғаның рухани қалыбын дамыту үшін қажет болды. Ал оның практикалық, оның ішінде білім беру жүйесінде қолданылуына жастардың адамгершілік қасиеттеріне әсер ету өлшеміне орай оң баға берілді.

Қазіргі ресейлік философия ғылыми мәдениеттің осы функциясын жоғалтады. Қазірде де ғылым моралдық мінез - құлықтың ұжымшылдық, ынтымақтастық, идеалдарға риясыз қызмет ету, қараңғы инстинктардан, ырымдардан сергіту, өтірік пен соқыр бағынудан терісайналу сияқты үлгілерін ұсынады. Мораль ғылымды қолдайды, ғалымдардың мінез-құлқын бағыттайды, ғалымдардың қызметіне дұрыс қоғамдық баға беруге көмектеседі [7. 348-б.].

Мәдениеттің бір бөлігі, ал қазір тіпті шешуші компоненті бола отырып, ғылым белгілі бір адамгершілік-этикалық принциптерді өзіне сіңіреді. Сонымен қатар, адамгершілік мәселелерді рационалды, айқын рефлексивті түсініксіз мүмкін емес, ал бұл қабілет ең алдымен, зерттеу міндеттерін шешу барысындағы ғылыми білімнің көмегімен тәрбиеленеді және қалыптасады. Және бұл адамгершілік ғылыми мәдениеттің қажетті элементі, ғылыми этосты сақтау шарты, танымдық үдерістерді жүзеге асырудың тазалығы болып табылады.

Бірақ ғылым функциялары адамның білімі мен адамгершілігін дамытумен шектелмейді. Ғылым қоғамды жетілдіру, оны басқару, әлеуметтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету процестеріне елеулі әсер етеді. Н.И.Костомаров: "ғылым өзінің атауының кең мағынасында, адамның ішкі және сыртқы барлық маңызды нәрселерді қамти отырып, дайындаушы құрал емес, бірақ жұмыс істеп тұрған орган; ол қоғамдық өмірге неғұрлым тереңірек енген сайын, оған неғұрлым басшылық еткен сайын және оған қажеттіге айналады, сол арқылы әл-ауқаттың өсуі де дәлірек, дұрысырақ, тезірек және толығырақ жүреді" [8. 35-45 –б.].

Қазіргі қоғамдағы ғылымның рөлін өзектілігімен қатар ол біз үшін тек шаруашылықтың және рухани қызметтің пайдалы салаларының бірі ғана емес, тұтас мемлекеттің жүйе құраушы факторы, оның негіздерінің бірі ретінде көруіміз керек. Бүгінде ғылым Қазақстан мен оның халқының құрылуына, нығаюына және дамуына өз үлесін қосуы керек.

С.Г. Кара-Мурза ресейлік ғылымның негізгі функцияларын бөліп көрсетеді, олар, оның пікірінше, ғылымның тиімділігін бағалаудың басты пәні болып табылуы мүмкін. Олардың арасында:

- әлемге, табиғатқа және қоғамға заманауи көзқарасы бар рационалды ойлайтын адамды қалыптастыру;
- халықтың барлық шаруашылық және қоғамдық өмірі өтетін нақты және өзгермелі табиғи орта туралы шынайы білім қалыптастыру;
- табиғи және әлеуметтік дағдарыстар жағдайында жеделдейтін этно-және социогенез процестерін зерттеу;
- мемлекет пен қоғамның барлық тіршілігін қамтамасыз ету үшін, қорғаныс пен шаруашылық үшін қажетті техносфера құру.

Қазақстандағы ғылым саласы да елдің маңызды белгілерін анықтайтын базалық сипаттамалармен (территория, халықтың қоныстануы және мемлекеттік басқару) байланысты. Ғылымның даму дәрежесіне (бірінші кезекте әскери) елдің қорғаныс қабілеті, ал ол арқылы территорияның тұтастығы тәуелді болады. Сонымен қатар, мемлекеттік шешімдерді қабылдау кезінде ғылыми білімді пайдалану мемлекеттік басқарудың сапасын қамтамасыз етеді.

Әйтсе де ғылымның күші бәріне жетеді дегенге үміт артуға болмайды. Оның функциялары бірдей мәнге ие емес және дисфункцияны тудыруы мүмкін. Ұлттық салт-дәстүрлермен бетпе-бет келгенде ғылым тұралап қалуы мүмкін. Мұндай кезде ғылымға миссионерлік қасиеттер тән. Бұл ғылымның әлеуметтік қарсылығын тудырып, мәдени кеңістіктің тұтастығын бұзуға әкелуі мүмкін.

Қорыта айтарым, "ғылыми мәдениет" ұғымы ғылыми болмыстың барлық формаларының негізгі ерекшеліктерін өзінде жинақтайды. Ғылым білімнің, белгілі бір қызмет түрі және әлеуметтік институт ретінде ғылыми мәдениет ұғымы арқылы бірігеді, өйткені білім, қызмет, қоғам институттары мәдениеттің туындылары болып табылады. Ғылыми мәдениет қоғамның ұлттық мәдениетінің элементі ретінде қызмет етеді және соған сәйкес оның негізгі сипаттамалары мен ерекшеліктерін көрсетеді.

Мәдени жүйенің бір бөлігі бола отырып, ғылыми мәдениет бірқатар функцияларды орындайды. Бұл мақалада келесі функциялар атап көрсетілді: мәдени шығармашылық функция, жаңа білімді құру функциясы, тәрбие беру функциясы, қоғамды және оның басқару жүйесін жетілдіру функциясы, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету функциясы. Бұл мақалада ғылым функцияларының біртекті еместігі және олардың өзгеру мүмкіндігі де байқалады. Бұл, ең алдымен, ғылыми мәдениет құндылықтарының қоғамның ұлттық дәстүрлерімен немесе антидемократиялық саяси режим шарттарымен ықтимал қақтығыстарымен байланыстырылады. Мәдениеттегі ғылым дисфункцияларының рөлін азайту үшін оның ұлттық мәдениет пен әлемдік ғылымның жетістіктерін үйлесімді үйлестіруге мүмкіндік беретін ұлттық жанасу нүктелерін айқындап алу қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Гайдено П.П. Эволюция понятия науки. Становление и развитие первых научных программ. Москва, 1980. - 448 с.
2. Губин В.Д. Критика современных буржуазных теорий творчества. Харьков, 1981. -168
3. Листвина Е.Г. Основания взаимосвязи науки и культуры// Вестник ТГПУ. 2014.№7.С.116-120.
4. Мамардашвили М.К. Наука как культура // Методологические проблемы историко-научных исследований. Москва., 1982. С. 38-58.
5. Огурцов А.П. Образы науки в буржуазном сознании//Философия в современном мире.Философия и наука. М.: Наука,1972.

6. Пархоменко И.Т., Радугин А.А. Культурология в вопросах и ответах. М.: Центр, 2001. С 81-86.
7. Порус В.Н. Рациональность. Наука. Культура. Москва, 2002. -352 с.
8. Саберова М.Ш. Понятие и функции научной культуры // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2016. № 1. С. 35-45.